

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Для роботи з учнями середньої та старшої школи

Автори:

Яковенко Катерина Олександрівна – керівник проектів та програм з протидії торгівлі людьми Громадської спілки «А21 Україна»

Полівко Лариса Юріївна – кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної роботи факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІСТЬ

У навчально-методичному посібнику висвітлено проблему торгівлі людьми, яка є вкрай актуальною сьогодні. Зокрема, розглянуто форми експлуатації та методи втягнення дітей до небезпечних ситуацій, а також сформульовано основні ознаки, що допоможуть ідентифікувати учнів, які перебувають на етапі вербування чи вже мають негативний досвід, пов'язаний з експлуатацією.

МЕТА

Підвищити рівень обізнаності педагогічних працівників і молоді щодо проблематики торгівлі людьми, попередити випадки втягнення учнів до різних форм експлуатації, створити алгоритм вчасного виявлення потенційних постраждалих ще на етапі вербування та їх грамотного перенаправлення для отримання допомоги та захисту.

ЗАВДАННЯ

Для реалізації мети висунуто такі **завдання**:

- Ознайомити аудиторію з проблемою торгівлі людьми та актуальними методами вербування.
- Виокремити основні ознаки постраждалого від торгівлі людьми на етапі вербування чи експлуатації.
- Запропонувати корисні поради щодо побудови взаємодії та діалогу з виявленим постраждалим, його перенаправлення для отримання відповідної допомоги.

Навчально-методичний посібник стане в нагоді для педагогічних працівників, які прагнуть уберегти молодих людей від негативного досвіду та хочуть навчитися розпізнавати небезпеку, маніпуляції та шантаж, спрямовані на учнів.

Навчально-методичний посібник адресований учителям, практичним психологам, соціальним працівникам для роботи з учнями середньої та старшої школи.

ЗМІСТ

Вступ

Актуальність проблематики торгівлі
людьми в Україні та світі

Теоретичне обґрунтування поняття
«торгівля людьми»

Характеристика вразливих груп

Методи втягнення молоді до ситуацій
торгівлі людьми

Форми експлуатації дітей

Ознаки постраждалого від торгівлі людьми

Наслідки від різних форм експлуатації

Роль педагогічних працівників у процесі
запобігання наслідкам торгівлі людьми

Вплив закладів освіти на запобігання та
протидію торгівлі людьми

Налагодження комунікації з постраждалими

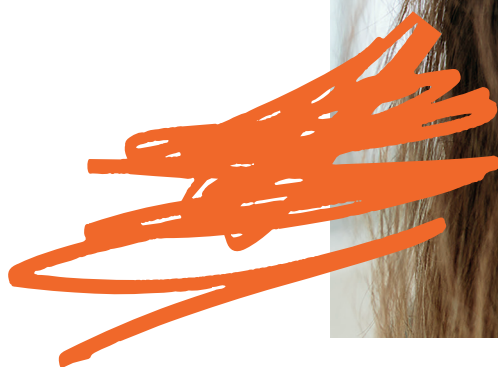
Заходи з протидії торгівлі людьми
(перенаправлення та надання допомоги)

Використані джерела

Контакти ГС «А21 Україна»

Корисні ресурси

ВСТУП

Торгівля людьми є багатомільярдним кримінальним бізнесом, який і далі набирає оберти. Молодих людей втягують до різних форм експлуатації чи до кримінальної діяльності, використовуючи їхню вразливість і необізнаність. Статистика щодо виявлення постраждалих бентежить. Так, організацією *Internet Watch Foundation* було виявлено понад 132 тисячі посилань на фото та відео із сексуальним насильством над дитиною¹. Варто зауважити, що велика частина цього контенту була створена на території Європи (зокрема в Україні). За допомогою різних методів маніпуляції та шантажу злочинці виманюють такий контент і потім продають його та заробляють на цьому.

Однією з найбільш вразливих груп населення є молодь, зокрема підлітки, яка за тих чи інших обставин прагне покращити свій матеріальний стан. У пошуках самостійності молода людина готова скористатися першою можливістю заробити. Це провокує її до бажання швидкого заробітку, навіть у небезпечних умовах і без розуміння ймовірних наслідків. Через таку поведінку можна потрапити в пастку експлуатації, про що підлітки не говорять або просто замовчують, бо часом їм соромно про це розповідати.

Варто зауважити, що здебільшого студенти, з якими доводиться спілкуватися в закладах професійної (професійно-технічної) осві-

ти, мають досвід роботи з 13 років (будівництво, розповсюдження листівок тощо) і далеко не завжди цей досвід був успішним. Підлітки не знають своїх прав, а відповідно, не розуміють, коли вони порушуються, й не відчують, коли ситуація стає небезпечною.

Школа є тим безпечним середовищем, де будь-яка дитина, незалежно від її соціального статусу, ситуації в сім'ї, соціальної нестабільності та інших обставин, може досягти успіху, здобути необхідні знання, що стануть у нагоді як для професійного зростання, так і для власної безпеки. Свідомі педагогічні працівники можуть виховати покоління, яке не просто буде спостерігати за тим, що відбувається у світі, та керуватися синдромом вивченої безпорадності, а буде готовим до дорослого життя та конструктивних рішень.

Тож профілактична робота є необхідною в закладах освіти як для молодого покоління, аби підвищити рівень їхньої обізнаності, так і для педагогічних працівників (вчителів, соціальних педагогів, психологів тощо), які безпосередньо їх навчають і працюють з ними. Матеріал навчально-методичного посібника має навчальний характер і може послугувати додатковим ресурсом для роботи з підлітками та сприяти запобіганню можливості потрапити дітям у небезпечні ситуації.

¹ Щорічний звіт Internet Watch Foundation за 2019 рік (С. 49).

https://www.iwf.org.uk/sites/default/files/reports/2020-04/IWF_Annual_Report_2020_Low-res-Digital_AW_6mb.pdf

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Сьогодні десятки мільйонів людей перебувають у рабстві по всьому світу. Це зумовлено низкою різноманітних чинників і змін, які відбуваються в суспільстві під впливом нових економічних викликів. Складна економічна ситуація, скрутний фінансовий стан, невисокий рівень обізнаності громадян, низький ризик бути притягнутим до відповідальності за скоєний злочин торгівлі людьми і, водночас, високий рівень доходу трафікерів² є основними причинами розвитку проблеми торгівлі людьми в Україні.

За даними Міжнародної організації праці, торгівля людьми є провідним джерелом прибутку організованої злочинності поряд із торгівлею наркотиками і зброєю. Вона приносить трафікерам щорічний дохід понад 150 млрд дол. США³.

У сучасному світі кожен прагне максимально реалізуватися в житті. Відповідно, шукаючи собі перспективну та оплачувану роботу, потрапити в ситуацію торгівлі людьми може будь-хто, незалежно від свого віку, статі, освітнього рівня тощо. За даними Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ), в Україні постраждали українці здебільшого мають вищу або технічну освіту⁴.

Варто зауважити, що 28% серед постраждалих від торгівлі людьми у світі складають діти (за даними ЮНІСЕФ⁵). За даними Internet Watch Foundation, у мережі Інтернет було виявлено 132 тисячі посилань на відео та фото сексуального насильства над дітьми. Частка контенту з території Європи, зокрема з України, зростає кожного року. Злочинці використовують різні

схеми, аби змусити дитину знімати такі відео та фото, а потім продають їх. Деяким постраждалим не виповнилося й 10 років⁶. Подібна тенденція є наслідком того, що молодь недостатньо обізнана щодо актуальності проблеми торгівлі людьми в сучасному світі, не вміє розпізнавати небезпеку заздалегідь, не може оцінити масштаби наслідків своїх дій, часом не знає своїх прав, а також не розуміє, до кого можна звернутися по допомогу.

Це означає, що профілактику та навчання щодо безпечного використання інтернету потрібно розпочинати з раннього віку. Водночас вчити розпізнавати ризиковані ситуації, перші прояви вербування та, відповідно, правильно їм протистояти.

² Трафікер — це фізична або юридична особа, яка бере участь, є співучасником або організатором процесу торгівлі людьми.

³ Звіт Міжнародної організації праці «Прибутки та бідність: Економіка примусової праці» (С. 22)

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_243391.pdf

⁴ Міжнародна організація з міграції: <https://stoptrafficking.org/#statistics>

⁵ ЮНІСЕФ: <https://www.unicef.org/press-releases/children-account-nearly-one-third-identified-trafficking-victims-globally>

⁶ Щорічний звіт Internet Watch Foundation за 2019 рік (С. 49).

https://www.iwf.org.uk/sites/default/files/reports/2020-04/IWF_Annual_Report_2020_Low-res-Digital_AW_6mb.pdf

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ»

Актуальність вищезазначеної проблематики підтверджується кількісною статистикою щодо молоді, зокрема дітей, які потрапили в ситуації різної форми експлуатації. Відтак пропонуємо ознайомитися з поняттям «торгівля людьми», аби правильно трактувати його та розуміти основні ознаки.

Торгівля людьми — це злочин і порушення прав людини, що містить ознаки вербування, контролю та використання людей задля отримання вигоди від їх експлуатації. Використовуючи силу, обман і маніпуляції, людей по всьому світу у XXI сторіччі продають і купують проти їхньої волі. Це справжній злочин, тому слід акцентувати увагу на значущості цього поняття та потребі в профілактичних заходах. Варто зауважити, що такий злочин має прихований характер, тому часом це не дає змоги відразу помітити його прояви. На жаль, жодна громада, соціально-економічна чи демографічна групи не застраховані від ризику потрапити в ситуації торгівлі людьми.

Особливу увагу необхідно приділити закладам освіти, які мають можливість, у рам-

ках своєї компетенції, вчасно реагувати на випадки, пов'язані з торгівлею людьми. Тому саме представникам закладів освіти доречно буде ознайомитися з основними поняттями та особливостями, аби вміти вчасно реагувати на прояви торгівлі людьми та застосовувати відповідні методи профілактики.

Згідно з Законом України «Про протидію торгівлі людьми», поняття «торгівля людьми» трактується як здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, зокрема сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що, відповідно до Кримінального кодексу України, визнаються злочином.

Відповідно до міжнародного законодавства та законодавства України, поняття торгівлі людьми складається з трьох елементів:

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ = ДІЯ + СПОСІБ + МЕТА

ДІЯ (ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?)	СПОСІБ (ЯК ЦЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ?)	МЕТА (ЗАРАДИ ЧОГО ЦЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ?)
Вербування, передача, перевезення, приховування, одержання людини	Шахрайство, маніпуляції, погрози, обман, застосування сили, зловживання владою або вразливістю	Втягнення до однієї з форм експлуатації: трудова, сексуальна, примусове жебракування, продаж органів

На першому етапі відбувається одна чи кілька **дій**, спрямованих на потенційного постраждалого. Це може бути: вербування, передача, перевезення, приховування та/чи одержання людей тощо. На практиці ми спостерігаємо, що елемент вербування є невід'ємним першим етапом втягнення людини до ситуації торгівлі людьми (винятком може бути викрадення людини, але подібних випадків дедалі менше).

Трафікери досягають своєї мети, застосовуючи один чи відразу декілька способів. Найбільш розповсюдженими є шахрайство, маніпуляції, погрози, обман, застосування сили, зловживання владою або вразливістю.

Єдиною **метою**, яку ставлять перед собою трафікери, є отримання прибутку з експлуатації постраждалого. Для України найбільш

актуальними формами експлуатації залишаються: трудова, сексуальна, втягнення до кримінальної діяльності, примусове жебракування та продаж органів.

Більше інформації про форми експлуатації ви можете знайти в методичному посібнику «Живи вільно» для учнів старших класів⁷.

Схема, зазначена вище, характерна поняттю торгівлі людьми, коли йдеться про експлуатацію дорослої людини, якій виповнилось 18 років. Якщо ми розглядаємо випадок торгівлі людьми, коли постраждалою є дитина, то законодавство не бере до уваги «Спосіб», тобто немає значення, у який спосіб дитина потрапила до пастки, якщо стороння людина (знайома, незнайома чи родич) отримала вигоду від дитячої праці, це вже називається експлуатацією.

ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ = ДІЯ + МЕТА

ДІЯ (ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?)	МЕТА (ЗАРАДИ ЧОГО ЦЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ?)
Вербування, передача, перевезення, приховування, одержання людини	Втягнення до однієї з форм експлуатації: трудова, сексуальна, примусове жебракування, продаж органів

⁷ Методичний посібник «Живи вільно» можна знайти в електронному вигляді за посиланням: <https://www.a21.org/content/ukraine-live-free/grapgg?percode=grapgg> або замовити друковане видання, написавши на email: info.ua@a21.org

РЕАЛЬНА ІСТОРІЯ

Марійці нещодавно виповнилося п'ять років. Упродовж останнього року вона жила зі своєю бабусею в селі. Мама Марійки працювала в місті, але дедалі рідше відвідувала дівчинку. Бабуся була добросердною й підгодовувала всіх бездомних котів села. Одного дня вона зрозуміла, що її пенсії вистачає лише на поточні витрати, а Марійці скоро йти до школи, тож потрібно десь підзаробити грошей.

Кожної неділі вони ходили до церкви і спостерігали, як люди там просять милостиню. Бабуся розповіла дівчинці, що, коли люди дають гроші бідним, Бог вибачає їм їхні гріхи, і намовила Марійку також просити милостиню в перехожих. Так, кожної неділі дівчинка приносила заробіток бабусі, а та й далі годувала котів.

Марійка не сприймала це як роботу. Вона була переконана, що допомагає людям, але насправді це була експлуатація дитячої праці.

Отже, немає значення, у який спосіб дитина потрапила в таку ситуацію, й навіть той факт, що вона не страждала фізично чи емоційно, так само як і необізнаність бабусі, не знімає відповідальності за те, що права дитини були порушені.

В Законодавстві України у сфері працевлаштування зазначено, що праця молодих людей, які не досягли 14 років, не допускається жодним чином.

Дозволено приймати на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю та не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненню ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Якщо особі не виповнилося 16 років, необхідно обґрунтувати доцільність найняти саме цього працівника та додати до особової справи копію свідоцтва про народження (замість паспорта); згоду одного з батьків або особи, що його замінює; документ, який підтверджує, що особа буде виконувати роботу у вільний від навчання час — якщо особі від 14 до 15 років.

Для неповнолітніх працівників встановлено скорочену тривалість робочого часу:

- особам від 16 до 18 років — до 36 годин на тиждень;
- особам від 15 до 16 років — до 24 годин на тиждень;
- учні віком від 14 до 15 років, які працюють під час канікул, можуть працювати не більше 24 години на тиждень⁸.

Для учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, тривалість робочого часу не може перевищувати половини тривалості робочого часу, вказаного вище.

Забороняється залучати працівників молодше 18 років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. Забороняється застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах⁹.

На практиці ми часто стикаємося з тим, що молоді люди не знають законодавства у сфері працевлаштування, а відповідно, не можуть захистити свої права, не розуміють, коли ці права починають порушувати і де проходить межа між порушенням трудових відносин та експлуатацією молодих людей.

⁸ Кодекс законів про працю України, ст. 51:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1050>

⁹ Кодекс законів про працю України, ст. 190:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1050>

ХАРАКТЕРИСТИКА ГРУП РИЗИКУ

Будь-яка людина, незалежно від віку, расової та етнічної належності, гендеру чи національності, може постраждати від злочину торгівлі людьми. Проте деякі категорії дітей через певні чинники та ознаки перебувають у зоні порівняно вищого ризику, вони імовірніше можуть бути втягнутими до злочину торгівлі людьми та є вразливими до різних форм експлуатації. Особливу увагу варто приділити тим дітям, які перебувають у складних життєвих

обставинах (далі — СЖО). Такі діти здебільшого не захищені навіть від рідних батьків. Часто вони не вміють розпізнавати тривожні ознаки щодо власного життя, не знають, як себе захистити та протидіяти негативним наслідкам. Авторитетом для дітей із СЖО може бути чужа людина, навіть та, яку вони знають недовго. Рівень довіри до таких людей у них значно вищий, ніж до когось із рідних.

До категорії дітей, що перебувають у зоні високого ризику потрапити в ситуацію торгівлі людьми, можна віднести:

- дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- дітей із малозабезпечених сімей;
- дітей з інвалідністю та дітей з особливостями інтелектуального розвитку;
- безпритульних дітей;
- підлітків, що перебувають у конфлікті з законом;
- молодь, яка належить до ЛГБТ-спільноти;
- дітей, які перебувають на обліку Служби у справах дітей;
- дітей із синдромом дефіциту уваги з гіперактивністю;
- дітей, постраждалих від гендерно-обумовленого насильства, домашнього насильства, жорстокого поводження в сім'ї;
- дітей з особливими освітніми потребами;
- дітей, що потребують соціальної підтримки;
- дітей, які мають звички асоціальної поведінки, ізолювані або мають низьку самооцінку;
- дітей, які зловживають алкоголем або наркотичними речовинами;
- дітей, які практикують епізодичну або систематичну ризиковану поведінку (вживання наркотичних засобів, алкоголізм, секстинг);
- дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх власними силами, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби;
- дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи;
- дітей, батьки яких працюють за кордоном;
- молодь, яка в пошуках сезонної роботи.

Спільною рисою для всіх дітей, які можуть стати потенційно постраждалими особами, є їхній уразливий стан.

Згідно з Кримінальним кодексом України (ст. 149), під **уразливим станом особи** варто розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин¹⁰. Тому саме діти є найбільш уразливою категорією серед інших груп ризику. Адже дитиною легше маніпулювати, керувати та змушувати.

Особливу увагу варто приділити підлітковому періоду дитини, де рівень її психологічних характеристик змінюється та має піддатливий стан. Сьогодні для підлітків є важливим прагнення себе проявити, виокремитися серед інших, зазначити свою особливість і продемонструвати свій «успішний» контент. Втілюючи ці прагнення, підліток може втратити почуття здорового глузду, що може призвести до різних наслідків, і не завжди вони матимуть позитивний результат.

Варто зауважити, що сучасні тренди та популяризація соціальних мереж є настільки актуальними в житті школярів, що пошук там нових друзів та однодумців є радше нормою, ніж винятком. Недоліком будь-якої соціальної мережі є брак контролю з боку дорослих. Тому діти можуть робити все, що вважають за потрібне, без самоаналізу, контролю та порад дорослого. За таких обставин дитину легко долучити до однієї з форм експлуатації.

Найбільш виражені психологічні особливості підлітків

У підлітковому віці з'являється активне **прагнення до самостійності**. Збільшується значення комунікації з однолітками та друзями. Спілкування зосереджується в соціальних мережах, в обміні повідомленнями та фото, зустрічах із товаришами. Батьки та вчителі можуть відійти на задній план («втратити авторитетність»). Упродовж цього періоду молода людина може практично нічого не розповідати батькам про себе. Те, що формується навколо підліткової спільноти, може бути закрито чи приховано від дорослих членів сім'ї.

Аби довести свою «дорослість», молоді люди починають товаришувати зі старшими друзями й поводити себе аналогічно, щоби **проявити належність до групи**. Відчуття **«дорослості»** є значущим для підлітків, адже саме так вони можуть себе презентувати серед інших дітей, а особливо нових дорослих друзів.

Часто єдине, у чому проявляється залежність від батьків, це фінансовий складник. Молода людина починає шукати можливість заробити власні кошти, аби її не контролювали щодо витрат. На тлі цього нерідко спостерігається підвищення конфліктності в стосунках із батьками та старшими. Адже діти не завжди розуміють, чому батьки проти їхнього заробітку, не вбачають у цьому проблеми та, навпаки, прагнуть довести свою фінансову самостійність. Не розуміють вони й те, чому батьки прагнуть дізнатися про них більше, тому всі їхні додаткові питання лише призводять до агресії або формують у підлітка недовіру. Відповідно, у такий період у дітей спостерігається нестабільний емоційний фон. Підліток може болісно та гіпертрофовано сприймати чимало життєвих ситуацій і моментів, що теж може спровокувати ситуацію відсторонення його від батьків.

Усі ці чинники формують вразливість, яка впливає на здатність підлітка прийняти виважене рішення чи вчасно розпізнати небезпеку. Коли підліток «закритий» від батьків, він неспроможний в потрібний момент побачити небезпечні ознаки, відреагувати на них та запобігти негативним проявам. За таких обставин педагогічні працівники, зокрема вчитель, можуть не лише допомогти у взаємодії дитини з батьками, а й виявити небезпечну ситуацію.

У школі в дитини є друзі, однодумці, які можуть у випадку ризиків повідомити вчителя або практичного психолога. Але варто зауважити, що це не може гарантувати стовідсотковість безпеки дитини, адже інші діти так само неспроможні розпізнавати ризики. Ось чому педагогічним працівникам варто ознайомитися з методами втягнення молоді до ситуацій торгівлі людьми, формами експлуатації дітей та ознаками постраждалого від торгівлі людьми. **Вчитель — та особа, яка може на ранніх етапах вербування запобігти небезпечній ситуації. Головне — сформувати довіру в дитини.**

¹⁰ Кримінальний кодекс України, ст. 149:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

МЕТОДИ ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ ДО СИТУАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Трафікери — це злочинці, які добре знають психологію людей, зокрема підлітків. Вони з легкістю вибудовують емоційний зв'язок із потенційною жертвою, а далі починають маніпулювати, шантажувати чи примушувати іншим дієвим способом. Злодії знаходять інди-

відуальний підхід, заманюючи підлітків через соціальні мережі, переписки в чатах, зокрема через приховані чати в онлайн-іграх, в клубах, місцях, де молодь збирається у своїх мікрорайонах, на зупинках, у торговельних центрах.

Трафікери застосовують безліч тактик для вербування молоді:

- Використання **вразливого стану**. Користуються необізнаністю молодих людей щодо своїх прав; знають про фінансову скруту в сім'ї; підтримують прагнення та мотивують до фінансової незалежності від батьків тощо.
- Використання **позиції влади** чи належності до сім'ї. Родич або опікун також може бути експлуататором чи здавати дитину «в оренду», переважно для жебракування.
- **Вербування однолітків/однокласників** потенційних постраждалих, які потім стають вербувальниками на користь головного злочинця. Часом такі завербовані однолітки навіть не усвідомлюють, що втягують інших до небезпечних ситуацій. А інколи трафікери використовують учнів як вербувальників, залучаючи їх через банди і змушуючи будувати романтичні або дружні стосунки зі своїми однолітками, щоби привести інших учнів до трафікерів. За даними Міжнародної організації з міграції, більше половини постраждалих знали своїх вербувальників особисто.
- **Обман, маніпуляція чи шантаж**.
- **Обіцянка фінансового забезпечення**, можливості купувати дорогі речі, одяг тощо.
- **Романтичні стосунки**. Як правило, у житті дівчини з'являється хлопець чи в житті хлопця з'являється дівчина, у них активно починають розвиватися романтичні стосунки. Якщо йдеться про віртуальний простір, злодії часто використовують привабливі фотографії як приманку, а насправді діалог може вести дорослий чоловік чи жінка, метою якого/якої є створення емоційного зв'язку з молододо людиною.
- Цікаві **пропозиції працевлаштування** з хорошими умовами та заробітною платою, від яких складно відмовитися.
- **Пропозиції сезонного працевлаштування** в іншій області/країні.
- Пропозиція великих грошей за **продаж органу/частини органу** (нирки/печінки). Молоді люди дедалі частіше розглядають можливість продати власний орган заради отримання великої суми грошей для так званого стартового капіталу, щоби розпочати власну справу. Це особливо актуально серед випускників коледжів та професійних училищ. Варто зауважити, що продаж органів заборонено в Україні та більшості країн світу.

Хто може бути трафікером?

- Незнайомці,
- члени сім'ї, далекі родичі,
- знайомі,
- роботодавці,
- сутенери,
- підлітки та однолітки,
- будь-хто.

ФОРМИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

Пропонуємо розглянути декілька форм експлуатації дітей, які є особливо актуальними сьогодні.

Сексуальна експлуатація може відбуватись як онлайн, так і офлайн, або розпочатись онлайн, але продовжитися в реальному житті.

Експлуатація онлайн

Онлайн-грумінг (англ. *grooming*, що означає «піклування, догляд») — дії злочинців, спрямовані на формування довіри в дитини, створення міцного психологічного зв'язку для її сексуальної експлуатації. Це небезпечне явище, яке набирає оберти в сучасному суспільстві.

Грумер може використовувати вигадані імена та чужі фотографії, а також спеціально створені для грумінгу облікові записи в соціальних мережах. Ці люди добре знають психологію та грають на інтересах і проблемах дитини, доки вона не почне вважати злочинця другом і не погодиться на його умови.

Наступним етапом для грумерів є **сексторшен** (англ. *sex* — секс та *extortion* — вимагання) — схилення до обміну фото/відео сексуального характеру для подальшого шантажу та вимагання грошей чи схожого контенту.

Є два типи грумерів: перші зникають, коли отримують бажане, другі й далі маніпулюють, тиснуть на дитину/підлітка, аби мати ще більше зустрічей чи контенту, який потім перепродають.

Це кримінальний бізнес. Злочинці намагаються дістати матеріал, який компрометує дитину (фото чи відео), аби й надалі шантажувати її та змушувати продовжувати «спілкування». Часто такі злочини залишаються непомітними в повсякденному житті.

Особливо небезпечним це явище є для дітей. За статистикою, здебільшого діти погоджуються на вимоги злочинців. Після їхньої згоди ці вимоги стають жорсткішими. Тому надзвичайно важливо будувати довірливі стосунки з дітьми і знати, як підтримати та допомогти їм, до кого звернутись, якщо вже виникла така ситуація.

Крім того, завжди є ймовірність, що **секстинг** (обмін інтимними фотографіями) може опинитись у відкритому доступі, навіть якщо обидва його учасники не планували оприлюднювати матеріали.

Більш вразливими до потрапляння в такі ситуації є дівчата, проте хлопці також можуть опинитись у пастці. До них вербувальники використовують схожий підхід, але з ними, переважно, знайомляться через чати у відеоіграх. Діалог може розпочатися на тему гри, спільних захоплень і хобі, а далі непомітно перерости в небезпечне спілкування.

Важливо пам'ятати, що для сучасної молоді немає різниці між віртуальним і реальним другом. Підлітки не знають світу без інтернету, тому з однаковою довірою ставляться як до тих, кого бачать кожного дня в школі, так і до тих, з ким регулярно спілкуються онлайн, проте ніколи не зустрічалися в реальному житті. Інколи підлітки зізнаються, що їм навіть легше поділитися своїми проблемами і хвилюваннями з малознайомою людиною, ніж із кимось із близького оточення. Злочинці також знають про ці особливості й використовують це у своїх підступних намірах.

РЕАЛЬНА ІСТОРІЯ

Аня виховувалася в багатодітній родині, де батьки багато їй виснажливо працювали, аби забезпечити дітей усім необхідним. Ані переважно доводилося носити речі старших сестер. Над нею часто сміялись у школі, бо вона була «не модною».

Одного разу в соціальній мережі до неї додався в друзі привабливий хлопець Єгор. У реальному житті вони не зустрічалися, але він був таким приємним і доброзичливим, що вже за кілька днів став її кращим другом. Він навчався в іншій країні, але попросив її домашню адресу і відправив нові кеди, про які вона мріяла, та листівку, де зізнався в почуттях.

За два тижні безхмарних романтичних відносин онлайн Єгор попросив Аню надіслати йому більш відверті фото. Він переконував, що дівчині не треба соромитися, вона ідеально виглядає й ці фото залишаться їхньою маленькою таємницею.

Аня не хотіла втрачати ці стосунки і зробила фотографії, про які просив її хлопець.

Наступного дня вона отримала «холодне» повідомлення, що відтепер кожного дня має надсилати такі фото й відео, якщо не хоче, щоби її батьки й однокласники побачили перші фото.

Аня не знаходила собі місця, це помітила класна керівниця. Вона запросила до школи батьків, разом вони з'ясували правду та звернулися до кіберполіції. Злодія вдалося відстежити й затримати. Ним виявився 40-річний чоловік, який продавав інтимні фотографії неповнолітніх дівчат на різних сайтах.

Сексуальна експлуатація офлайн

Однією з особливостей підліткового віку є поява романтичних відносин, закоханість і перші романтичні стосунки, які можуть перерости в залежність. Злочинці активно користуються цими особливостями розвитку молодих людей. Спочатку в житті дівчини з'являється турботливий і люблячий хлопець, часто старший за віком, а згодом він починає використовувати почуття дівчини для власної вигоди (методи вербування і шляхи втягнення до різних форм експлуатації, зокрема сексуальної, розглянуто в попередньому розділі). Цей хлопець може виявитися сутенером або може працювати на сутенера і виконувати його вказівки, водночас отримуючи власну фінансову винагороду від експлуатації дівчини.

Втягнення до кримінальної діяльності. Підліток прагне діяти та виглядати як дорослий, мати такі самі права й можливості. Він бажає мати повагу і визнання ровесників, бути авторитетом для них. Для цього йому потрібно відповідати очікуванням однолітків, що не завжди є високоморальними. Його потреба в самоствердженні настільки сильна, що задля визнання інколи він готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями, здійснювати вчинки всупереч своїм моральним цінностям. Це спонукає «важких підлітків» до порушень норм і правил поведінки. Злочинці знаходять таких підлітків у соціальних мережах і в реальному житті, а далі, знаючи психологію і знайшовши правильний підхід до такої дитини, використовують у своїх цілях. Це може бути розповсюдження наркотичних засобів, крадіжки і вербування однолітків заради втягнення їх до експлуатації.

Трудова експлуатація. У пошуку фінансової незалежності від батьків молоді люди можуть погодитися на сумнівне працевлаштування, яке не є офіційним, а отже, не дає жодних гарантій, що роботодавець буде дотримуватися домовленостей. Власна матеріальна незалежність підвищує статус підлітка серед однолітків, він стає престижним в очах інших дітей, а тому молоді люди не бояться працювати навіть за сумнівних умов.

Головною проблемою є те, що діти не знають своїх прав та основ трудового законодавства, тому інколи, навіть не усвідомлюючи, можуть потрапити в трудову експлуатацію. Особливо небезпечним може бути сезонне працевлаштування, яке передбачає роботу в іншій області. Підлітків залучають до роботи на будівництвах, у сільському господарстві, для розповсюдження рекламної та поліграфічної продукції тощо.

Примусове жебракування особливо актуальне в малозабезпечених сім'ях, де є проблеми зловживання алкоголем. Дітей можуть передавати «в оренду» малознайомим людям під час канікул у школі. Зазвичай такі випадки супроводжуються перевезенням дітей до інших міст чи населених пунктів.

ОЗНАКИ ПОСТРАЖДАЛОГО ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Кожен, хто постраждав від торгівлі людьми, має різний досвід і може переживати безліч форм віктимізації¹¹. Немає одного універсального портрету постраждалого, адже кожна людина є унікальною, а тому її реакція на стрес також може мати різний вигляд.

Проте є низка вагомих ознак, що допоможуть ідентифікувати учнів, які перебувають на етапі вербування чи вже мають негативний досвід, пов'язаний з експлуатацією чи іншими формами прояву насильства щодо дитини.

Фізичні:

- демонструє в школі ознаки виснаження та недосипання;
- має ознаки недостатності належного харчування (вага та зріст не відповідають віковій дитини), відсутність апетиту;
- потребує медичної допомоги;
- часто хворіє, має хворобливий вигляд;
- погана особиста гігієна або різка зміна ставлення до особистої гігієни;
- ознаки вживання наркотичних чи алкогольних речовин;
- має татування, які могли використовуватися для ярликування (знак банди);
- має опіки, порізи, синці чи рубці, гематоми, що свідчать про насильство;
- змінилися вподобання щодо одягу (це може бути занадто відвертий одяг, або, навпаки, дитина носить закритий одяг навіть у теплу погоду, можливо, щоби прикрити синці чи інші наслідки проявленого щодо неї насильства).

Поведінкові/Емоційні:

- проявляє значні зміни поведінки (наприклад: гнів, депресія, страх або апатія);
- поводить себе відсторонено;
- демонструє безпорадність або соціальну ізоляцію від сім'ї, однокласників/друзів;
- боїться розмовляти з вчителями, зникає довіра до них;
- уникає зорового контакту й дотиків;
- поводить себе безвідповідально;
- проявляє підвищений рівень тривожності, самокритики;
- конфліктує з однокласниками/вчителями.

¹¹ Віктимізація — це процес або кінцевий результат перетворення на жертву злочинного посягання. Це складний процес, який може складатися з кількох етапів. Перший етап — це взаємодія між злочинцем і жертвою в процесі вчинення злочину, а також наслідки цієї взаємодії чи самого злочину. Другий — реакція жертви на злочин, зокрема можливі зміни в самосприйнятті, а також формальні заходи, якими жертва може відреагувати на злочин. Третій етап — наступні взаємодії жертви з іншими людьми.

Ситуаційні:

- приховує, з ким спілкується або зустрічається;
- має романтичні стосунки зі старшим хлопцем/дівчиною;
- раптово починає одержувати дорогі подарунки (одяг, телефон, прикраси тощо);
- поводить так, аби привернути до себе увагу;
- демонструє свою привабливість через використання косметики (виражений макіяж тощо);
- демонструє свою самостійність, фінансову незалежність.

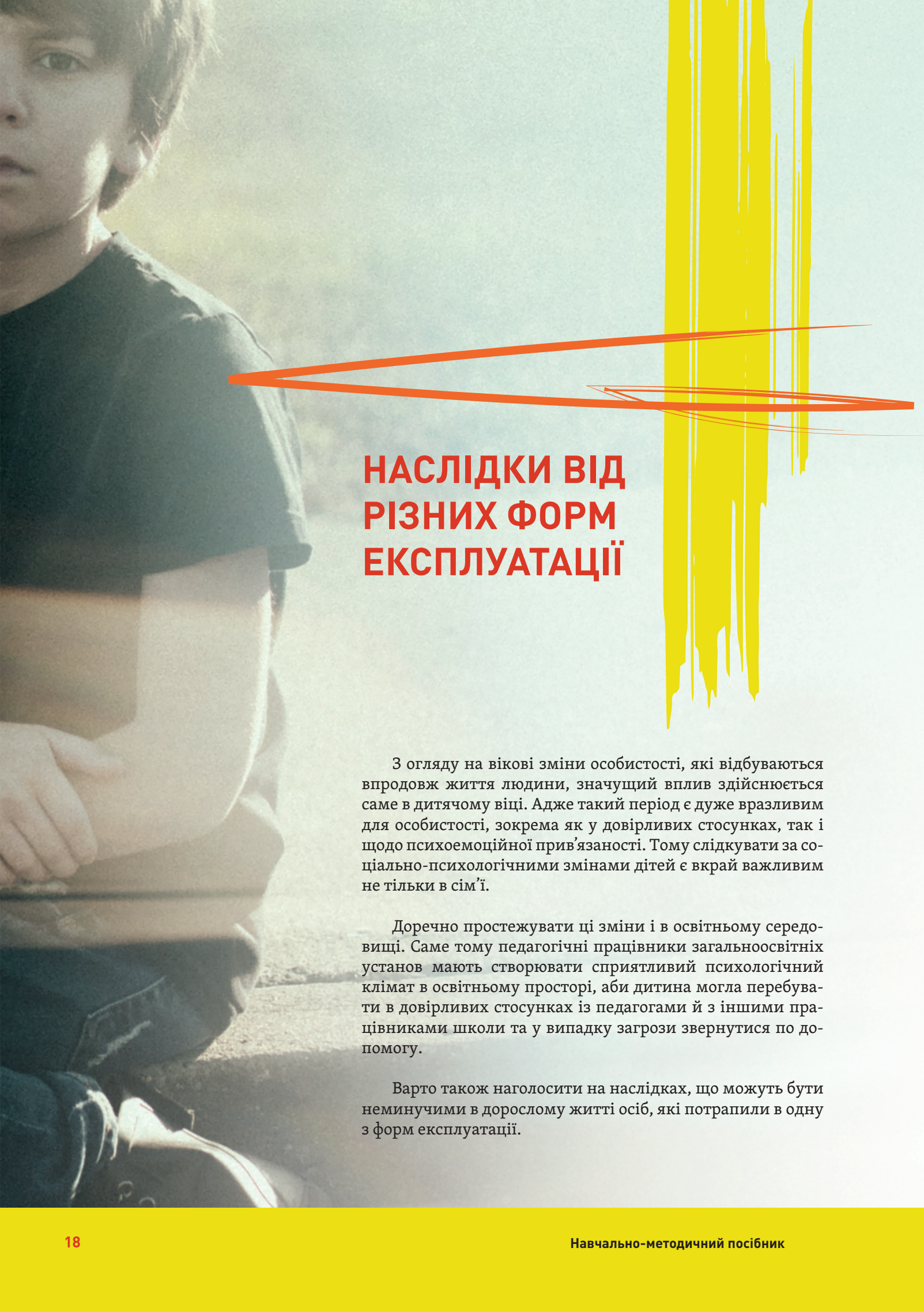
Академічні:

- виявляє раптову зміну академічної успішності;
- часто прогулює заняття (відсутність без поважної причини, неможливість регулярно ходити до школи, часті пропуски, наприклад, під час сільськогосподарського сезону);
- часто надає неправдиву інформацію щодо своїх пропусків чи невідповідної поведінки;
- відповідає завченими фразами на запитання про позашкільну діяльність;
- часто переходить з однієї школи до іншої.

Зауважимо, що потрібно розглядати ці ознаки комплексно, тобто якщо серед учнів вашої школи є такі, що мають кілька ознак із кожного блоку, доцільно звернути на них увагу. Наприклад, якщо ми спостерігаємо першу ознаку «демонструє в школі ознаки виснаження та недосипання», але не маємо прояву інших ознак, то тут може бути безліч причин: наприклад, дитина захопилась онлайн-іграми чи дивиться до пізньої години серіал (про що

теж потрібно поговорити з батьками дитини), чи в дитини авітаміноз і потрібно звернутися за допомогою до фахівців. Але, якщо ми спостерігаємо цю ознаку й паралельно з тим бачимо, що змінилися вподобання щодо одягу, з'явився старший друг, підліток приховує, з ким спілкується і як проводить час поза школою, та відповідає завченими фразами, це вже достатні аргументи, щоби поспілкуватися з дитиною, її батьками та вжити певних заходів.

НАСЛІДКИ ВІД РІЗНИХ ФОРМ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

З огляду на вікові зміни особистості, які відбуваються впродовж життя людини, значущий вплив здійснюється саме в дитячому віці. Адже такий період є дуже вразливим для особистості, зокрема як у довірливих стосунках, так і щодо психоемоційної прив'язаності. Тому слідкувати за соціально-психологічними змінами дітей є вкрай важливим не тільки в сім'ї.

Доречно простежувати ці зміни і в освітньому середовищі. Саме тому педагогічні працівники загальноосвітніх установ мають створювати сприятливий психологічний клімат в освітньому просторі, аби дитина могла перебувати в довірливих стосунках із педагогами й з іншими працівниками школи та у випадку загрози звернутися по допомогу.

Варто також наголосити на наслідках, що можуть бути неминучими в дорослому житті осіб, які потрапили в одну з форм експлуатації.

Соціальні наслідки — соціальна діяльність (комунікація, взаємодія) особистості, що сприяє гармонійному та всебічному розвитку людини, включення її в соціум як значущого громадянина країни, за участі якого можуть відбуватися суспільні зміни. Особи, які перебували в умовах торгівлі людьми, можуть втратити здатність до соціальної дії. Це може проявлятися в зниженні рівня соціальної активності та загалом участі в суспільному житті, відсутності бажання спілкуватися чи шукати нові соціальні контакти. У таких осіб з'явиться потреба у відновленні соціальної адаптації, за гірших умов потреба й у соціальній реабілітації. Загалом відбудеться втрата можливостей для соціального, духовного та морального розвитку особистості.

Психологічні наслідки — рівень психологічного добробуту, що передбачає баланс між різними аспектами особистості, порушення яких призводить до деструктивних станів, відсутності здатності людини протистояти життєвим труднощам. Зазвичай особи, які перебували в жорстких умовах рабства, мають загальне порушення психоемоційного стану, зокрема виникають депресивні стани, що можуть стати хронічними, відбувається періодичне погіршення самопочуття; знижується рівень мотивації чи взагалі спостерігається її відсутність; спостерігається закритість і почуття страху не лише щодо соціального оточення, а й щодо близьких людей, виникає недовіра, підвищується рівень тривожності; виникає потреба в постійних психологічних консультаціях, можливо, психотерапевтичних; наявні емоційні травми тощо.

Фізіологічні наслідки — повноцінний фізіологічний стан особистості, що проявляється у веденні здорового способу життя, дотриманні особистої гігієни, культурі формування здорового середовища. Найголовнішим наслідком у випадку експлуатації людини є погіршення або втрата здоров'я (через різні форми експлуатації осіб можуть змушувати вживати наркотики чи інші негативні речовини, що згодом призводить до погіршення загального стану здоров'я). За таких умов постраждалі мають підвищену

потребу в медичній реабілітації, що може тривати роками; виникає потреба в постійному вживанні ліків і періодичному медичному лікуванні. Наявність фізичних травм, які залишаються на все життя, відсутність можливості повноцінно здійснювати трудову діяльність через ознаки здоров'я; жінки можуть не мати дітей; погіршення загального самопочуття тощо провокують комплекси та закритість.

Доречно виділити сферу діяльності особистості, що має вагомий вплив на її розвиток — це **сфера зайнятості**. Наявність ознак порушення за кожним попереднім блоком може спричинити відсутність у людини прагнення до суспільно-корисної дії, тобто її безпосередньої трудової діяльності, що є, насамперед, ресурсом, аби нормально функціонувати, забезпечувати себе та розвиватися. Проблеми з працевлаштуванням можуть призвести до депресивного стану, що знижує мотивацію особи до пошуку роботи, вплинути на рівень самооцінки та впевненість у власній реалізації тощо. Тож порушення за будь-яким блоком може призвести до неможливості в майбутньому працевлаштуватися та повноцінно отримувати ресурс для свого розвитку.

Усі ці блоки спрямовані вже на дорослу особистість, але про них варто знати на етапі роботи з дітьми, адже, зазнаючи різних форм експлуатації ще в ранньому віці, такі наслідки матимуть місце й у дорослому житті. Як відомо, непропрацьовані психологічні проблеми дитинства лишаються й у дорослому віці та можуть із роками загострюватися. Тож особливу увагу варто приділяти цим аспектам саме в школі під час роботи з дитиною, щоби протидіяти проявам торгівлі людьми і запобігти таким наслідкам.

МЕТОДИ ВТЯГНЕННЯ МОЛОДІ ДО СИТУАЦІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Шкільна система забезпечує можливість охопити, вплинути та підвищити рівень обізнаності більшості учнів одночасно, забезпечує їм інфраструктуру, яка посилює їхній потенціал, підвищує обізнаність, результатом чого є спроможність дітей вчасно розпізнати небезпеку та захистити себе від потрапляння в ситуацію експлуатації.

Школа — це також безпечне місце, де дорослі можуть ідентифікувати дітей, які перебувають у групі ризику, надати їм допомогу, підтримку та не допустити їх втягнення до кримінальної діяльності чи ситуацій торгівлі людьми.

Суб'єктами запобігання та протидії торгівлі людьми в школі є:

адміністрація,
вчителі,
охорона в школі,
психологи,
соціальні педагоги,
соціальні працівники,
консультанти,
медсестри,
водії шкільного автобуса,
працівники їдальні,
прибиральники,
інші співробітники школи.

Кожен з працівників школи на своєму рівні, маючи певні знання, керуючись своїм попереднім досвідом, вибудовуючи довірливі відносини з дітьми, може відіграти важливу роль у попередженні небезпечних ситуацій або у вчасній ідентифікації постраждалих, якщо факт експлуатації чи іншого прояву насильства відбувся.

Поради, як можна ефективно протидіяти проблемі в межах школи

1. Насамперед, школа може **впровадити ефективну навчальну програму** та використовувати актуальні ресурси щодо протидії торгівлі людьми. Ми радимо ознайомитися з методичним посібником для учнів старших класів «Живи вільно»¹², який схвалено Міністерством освіти і науки України. Профілактичну роботу доречно проводити хоча б раз на рік.

2. Школи можуть застосовувати **проактивний підхід** до створення чіткої політики та протоколів, що схожі на стандартні процедури обов'язкового повідомлення про сексуальне насильство та жорстоке поводження з дітьми, оскільки торгівля дітьми є жорстоким поводженням із дітьми.

3. Важливим аспектом є обізнаність і професіоналізм суб'єктів протидії в школі. Для цього можна провести для всіх працівників школи тренінги щодо протидії торгівлі людьми, які обов'язково мають містити: чинники ризику для вразливих дітей, індикатори, підхід до взаємодії з дитиною, орієнтований на постраждалу особу. Такі тренінги є важливими для всіх працівників освітніх закладів, адже й дорослі не завжди належно поінформовані щодо вказаної проблематики.

4. Крім того, до просвітницької роботи можна й потрібно залучати батьків дітей. Коли йдеться про захист дитини, варто пам'ятати, що не лише школа повинна здійснювати заходи щодо запобігання та протидії торгівлі людьми. Як головний суб'єкт протидії в шкільному середовищі, адміністрація школи має подбати і про взаємодію з батьками дітей. Адже батьки не можуть перекладати відповідальність на школу, так само і школа не може переклада-

¹² Методичний посібник «Живи вільно» можна знайти в електронному вигляді за посиланням: <https://www.a21.org/content/ukraine-live-free/grapgg?percode=grapgg> або замовити друковане видання, написавши на email: info.ua@a21.org

ти відповідальність на батьків. Їхня співпраця має ґрунтуватися на спільних ознаках розвитку та виховання молодого покоління. Школа забезпечує захист дитини в освітній установі, батьки, відповідно, вдома. Також взаємодія має ґрунтуватися й на швидкому реагуванні щодо підозрілих випадків чи загроз. Важливо зауважити, що батьки не завжди знають про торгівлю людьми, і навіть якщо про це чули, зазвичай не сприймають як серйозну проблему, адже впевнені, що їхню дитину це омине і з нею такого статися не може.

Опитування, проведені серед батьків в Україні, свідчать, що певний відсоток батьків не знає, що робити й до кого звертатися по допомогу, якщо, наприклад, їхню дитину почали шантажувати онлайн. Тому педагогічним працівникам обов'язково, крім роботи з учнями щодо профілактики та запобігання ситуацій торгівлі людьми, слід проводити й роботу з батьками. Батьки мають знати, які обмеження та правила допоможуть вберегти дитину від небезпеки, які зміни в поведінці підлітка можуть свідчити про необхідність невідкладного втручання дорослих або навіть фахівців.

5. Одним із ключових моментів є здорова атмосфера для підтримки учнів, які можуть бути вразливими або вже постраждали від торгівлі людьми. Ця атмосфера має панувати серед колективу школи та у ставленні до учнів. Важливо, щоби дитина, яка наважилася розповісти про свої проблеми, отримала підтримку, впевнену та кваліфіковану пораду від учителя. Тому довірливі стосунки вчителів із дітьми — запорука раннього запобігання негативних наслідків. Діти мають розуміти, що саме вчитель є тією людиною, яка зможе захистити та допомогти. Дитина має знати, що її «секрет» не буде розголошено, водночас вона не має відчувати на собі осуду.

Варто наголосити, що довіра має бути не лише між вчителями та дітьми, її мають формувати й інші працівники, особливо психолог, соціальний працівник чи соціальний педагог. Заклади освіти мають створити належний рівень психологічної культури серед дітей, аби діти розуміли, що кожен із цих працівників є фахівцем своєї справи, який може допомогти.

Важливо! Вчителі не повинні самостійно розслідувати випадки торгівлі людьми, шукати докази, що відбувся факт експлуатації, і змушувати дитину розкривати інформацію про будь-яку травму або обставини насильства та/або жорстокого поводження. Проте вчитель повинен повідомити про помічені ознаки та підозри до владних структур, які вестимуть справу надалі.

Приклад протоколу у випадку, якщо вчитель підозрює ситуацію торгівлі людьми

1. Порівняйте поведінку учня з тривожними індикаторами.
2. Будьте уважними та обережними, щоби не травмувати ймовірно постраждалу особу.
3. Використовуйте підхід, орієнтований на постраждалу особу (див. розділ «Налагодження комунікації з постраждалими від торгівлі людьми»).
4. Фіксуйте й записуйте якомога більше інформації для звітності, проте не зводьте спілкування до збору даних. Запишіть інформацію, яка стала вам відомою.
5. Порадьте батькам звернутися по допомогу до профільних структур (Служби у справах дітей, правоохоронних органів тощо).
6. Якщо після зустрічі з батьками проблема не вирішилась і у вас є підозра, що батьки причетні до експлуатації дитини, зверніться до відповідних працівників школи, місцевої Служби у справах дітей чи до Національної поліції, якщо питання невідкладне й потребує втручання правоохоронних органів.
7. Зберігайте конфіденційність. Якщо конкретний випадок не є загрозливим для інших учнів, не розголошуйте інформацію. Якщо інформацію необхідно донести до учнів, збережіть конфіденційність постраждалої особи. Якщо випадок став відомим іншим учням, потурбуйтеся про те, щоби постраждалий не зіткнувся з новими формами насильства чи знущань у стінах школи (булінг, приниження).

НАЛАГОДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ З ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Якщо вам вдалося виявити постраждалого від торгівлі людьми чи учень сам зізнався вам, що потребує допомоги, ваші дії мають бути такими:

- Варто побудувати **довірливий діалог** і створити максимально безпечний простір для дитини. Необхідно подбати про безпеку потенційного постраждалого. Це має бути комфортне місце, де у вас буде можливість поспілкуватися з дитиною індивідуально зі збереженням **конфіденційності** (в рамках дозволеного протоколом внутрішнього реагування в школі).

- Під час діалогу важливо слідкувати за **тоном розмови**. Пам'ятайте, що людина здебільшого сприймає інформацію невербально. Насамперед, звертайте увагу на вираз свого обличчя, погляд, жести. Далі — на тембр, швидкість голосу та інтонацію. І вже в третю чергу — на слова, які ви скажете. Психологи стверджують, що через вербальні засоби (слова) передається від 7% до 35% інформації, а 65% інформації передається невербальними засобами спілкування. Людина, яка перебуває в стані стресу, стає більш чутливою до дій та слів авторитетних для неї людей. Ваші слова та висловлювання мають бути зрозумілими та спокійними.

- **Емпатія** є важливим складником подібного діалогу. У жодному разі у розмові з дитиною не можна вживати речення, які містять ознаки осуду. Необхідно залишатись уважним, не засуджувати, намагатися встановити зв'язок з учнем і підтримувати його. Інколи вчинки, у яких будуть зізнаватись учні, можуть суперечити вашим переконанням чи цінностям, проте на даному етапі вкрай важливо залишатись об'єктивним і, першочергово, допомогти дитині, яка опинилась у скрутному становищі.

- Спілкуватися **«мовою співрозмовника»**. Звичайно, має залишатись повага й субординація, але водночас важливо, щоби дитина усвідомлювала, що її чують і розуміють.

- У попередніх розділах ми говорили про те, що людина, яка перебуває в стані стресу, не здатна сконцентруватися, інколи в такої людини виникають складнощі з раціональним мисленням. Тому бажано ставити максимально **короткі та прості запитання**, а також надавати інформацію простими короткими реченнями.

- Якщо дитина звернулася до вас за порадою, підтримкою чи по допомогу й ділиться своєю історією, важливо дати можливість **висловити всю думку** (не просто закінчити речення). Але ми радимо не випитувати в дитини зайвої інформації, яка може призвести до повторної віктимізації. Очевидно, що кожен фахівець має різний рівень обізнаності щодо дитячої/підліткової психології, але кожен повинен вміти закінчити діалог на позитивній ноті. Якщо ви не знаєте, як допомогти дитині з її проблемою, пообіцяйте, що з'ясуєте, максимально оперативно проконсультуйтеся у відповідних фахівців і надайте зворотній зв'язок дитині.

- Якщо постраждалий не готовий одразу ділитися своєю проблемою, доречно трохи почекати. Варто **витримати паузу**. Але водночас, якщо ситуація є потенційно небезпечною для дитини чи її оточення, про це необхідно оперативно повідомити відповідним органам (про це йдеться в наступному розділі).

- Часто трафікери змушують постраждалих порушувати закон, що в подальшому використовують як механізм контролю підлітка. Або ж виманюють компрометуючу інформацію (фото чи відео), якими потім шантажують дитину. Тому постраждалий може спочатку розповідати **завчену історію**, яку нав'язав трафікер, аби не викрити себе, бо відчуває сором і провину.

- Забезпечте постраждалому **підтримку**, він має відчувати, що ви можете йому допомогти. Якщо ваших зусиль недостатньо, то створіть умови, за яких ви долучите інших спеціалістів і водночас гарантуватимете конфіденційність і безпеку.

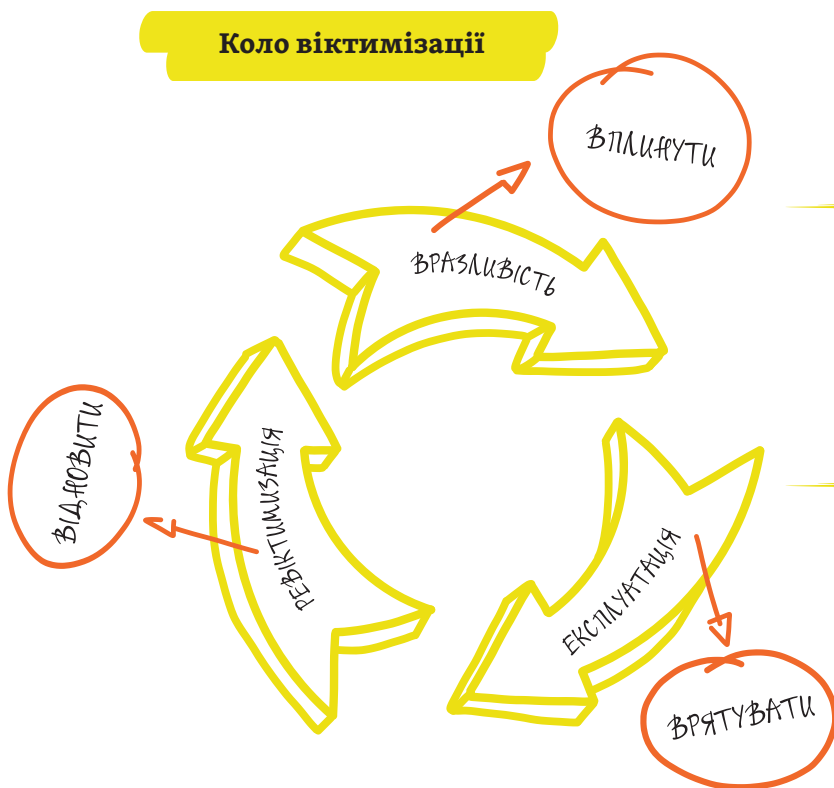
- Пам'ятайте, що емоційний стан постраждалого нестабільний. Він може проявляти **підвищену конфліктність** та агресію щодо свого оточення. Не приймайте подібну реакцію на себе.

Ми переконані, що ви будете зацікавлені в найшвидшому й найменш болісному розв'язанні проблеми, з якою зіштовхнулася дитина. Але, на жаль, ніхто не може гарантувати виключно позитивний для дитини фінал. Тому важливо не обіцяти, якщо ви не впевнені, що зможете виконати. Наприклад, ви можете сказати, що докладете максимум зусиль, щоби допомогти. І це вам дійсно до снаги. Але ви не можете бути впевнені, що кривдників вдасться притягти до відповідальності, тому подібні речі постраждалим краще не озвучувати.

ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ (ПЕРЕНАПРАВЛЕННЯ ТА НАДАННЯ ДОПОМОГИ)

Протидія торгівлі людьми — це система заходів, спрямована на подолання торгівлі людьми через її попередження й боротьбу з нею, надання допомоги й захисту особам, які вже постраждали¹³.

Одним із ключових напрямів діяльності, спрямованої на подолання проблеми торгівлі людьми, є допомога тим, хто вже був у ситуації експлуатації. Світова статистика стверджує, що 70% постраждалих, яким вчасно не допомогли фахівці, схильні й надалі приймати ризиковані пропозиції, що можуть призводити до небезпечних ситуацій.

1. Вразливість впливає на прийняття виважених рішень. Через це молода людина може потрапити до експлуатації.

2. Коли людині вдається врятуватися/вирватися з експлуатації (самостійно чи за допомогою правоохоронних органів), надзвичайно важливо вчасно її ідентифікувати та надати якісну допомогу та підтримку.

3. Якщо людина не отримає вчасно допомогу від фахівців, вона опиниться в стані ще гіршому за той, коли прийняла першу ризиковану пропозицію. Її вразливість посилена ще й негативним досвідом експлуатації. Стан людини дуже нестабільний, нею легше маніпулювати.

Саме для того, щоби розірвати це коло, держава разом із міжнародними та локальними організаціями працює у трьох напрямках:

- Просвітницька діяльність заради попередження проблеми ще до моменту її виникнення.
- Порятунок постраждалих та притягнення злочинців до відповідальності.
- Допомога тим, хто пройшов через ситуацію торгівлі людьми.

¹³ Закон України «Про протидію торгівлі людьми», ст. 1: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

В Україні є механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи з протидії торгівлі людьми в межах своєї компетенції та відповідальності. У вчителів і працівників школи також є можливість зробити свій внесок у безпечне та вільне від експлуатації майбутнє учнів.

Якщо експлуатація вже відбулася, важливо вчасно направити дитину до відповідних структур для отримання офіційного статусу постраждалого від торгівлі людьми та подальшого проходження реабілітації.

До закладів допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, належать центри соціальних служб, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), центри соціально-психологічної реабілітації дітей і притулки для дітей.

Відповідно до Закону України «Про протидію торгівлі людьми», **особа, якій стало відомо про дитину, яка страждає/постраждала від торгівлі дітьми, зобов'язана невідкладно та із забезпеченням конфіденційності повідомити про це місцеву державну адміністрацію, органи місцевого самоврядування, органи Національної поліції або органи прокуратури.**

У разі виникнення підозри щодо причетності батьків дитини або осіб, які їх замінюють, до торгівлі дітьми особи, які постійно контактують із дітьми у **сферах освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, оздоровлення та відпочинку, судовій та правоохоронній сферах**, повинні проінформувати про це органи Національної поліції або органи прокуратури¹⁴.

Держава надає допомогу дитині з моменту, коли з'явилися підстави вважати, що вона постраждала від торгівлі дітьми, і до повного завершення реабілітації дитини. Після отримання інформації про дитину, яка постраждала від торгівлі дітьми, місцева державна адміністрація, на території якої виявлено дитину, невідкладно встановлює особу дитини, оцінює обставини і приймає план першочергових заходів допомоги дитині на період до вирішення питання щодо встановлення дитині статусу особи, яка постраждала від торгівлі дітьми.

У разі якщо дитина, яка постраждала від торгівлі дітьми, має статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, місцева державна адміністрація невідкладно вирішує питання влаштування дитини.

Центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей із залученням закладів освіти, охорони здоров'я розробляють та впроваджують індивідуальну програму допомоги дитині, яка постраждала від торгівлі дітьми¹⁵.

Держава гарантує постраждалим можливість отримання такої допомоги:

- медичної (обстеження та лікування);
- в тимчасовому проживанні (надання притулку);
- психологічної (консультування, емоційна підтримка);
- соціально-педагогічної (відновлення соціальних зв'язків);
- правової (відновлення втрачених документів, юридичне консультування);
- одноразової матеріальної допомоги;
- в отриманні освіти та поновленні навчання;
- в отриманні компенсації за заподіяну моральну та матеріальну шкоду (за цивільним позовом у судовому порядку).

Наразі ідентифікація постраждалих, а особливо дітей/підлітків та молодих людей, відбувається сповільнено з різних причин: це може бути страх перед покаранням за порушені закони, страх помсти трафікерів, небажання викрити себе, незнання своїх прав, неусвідомлення свого становища, недовіра до старших, почуття сорому, провини. Очевидно, що ідентифікація потенційного постраждалого — це непростий процес, але спільними зусиллями ми можемо його налагодити та вплинути на ситуацію загалом.

¹⁴ Закон України «Про протидію торгівлі людьми», ст. 22: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

¹⁵ Закон України «Про протидію торгівлі людьми», ст. 23: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

У Додатку 1 до цього навчально-методичного посібника ви можете знайти перелік департаментів, які займаються питаннями протидії торгівлі людьми/дітьми в структурі державної міської (обласної) адміністрації.

Крім того, для отримання актуальних контактів і додаткової інформації ви можете зателефонувати на державну гарячу лінію для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, насильства стосовно дітей, за номером телефону: **15-47**.

Якщо питання невідкладне, відразу звертайтеся до Національної поліції за номером телефону: **102**.

Команда «A21 Україна» також буде рада надати додаткову інформацію та роз'яснення за номером телефону: **044-338-338-1**.

Ми переконані, що спільними зусиллями, підвищуючи власний рівень обізнаності, як може виглядати ситуація торгівлі людьми, та використовуючи на практиці інформацію, наведену в цьому посібнику, разом зможемо вчасно ідентифікувати більше постраждалих від різних форм експлуатації й уберегти молодих людей від негативного досвіду.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про протидію торгівлі людьми» / Відомості Верховної Ради. № 19-20. 2012.

2. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради. № 25-36. 2001. Ст. 149.

3. Щорічний звіт Internet Watch Foundation за 2019 рік. URL: https://www.iwf.org.uk/sites/default/files/reports/2020-04/IWF_Annual_Report_2020_Low-res-Digital_AW_6mb.pdf

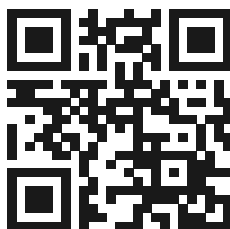
4. Дослідження ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/children-account-nearly-one-third-identified-trafficking-victims-globally>

5. Звіт Міжнародної організації праці «Глобальні оцінки сучасного рабства». URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf

КОРИСНІ РЕСУРСИ

**ДОДАТКОВУ ІНФОРМАЦІЮ ТА РЕСУРСИ
ВИ МОЖЕТЕ ЗНАЙТИ ЗА QR-КОДАМИ:**

**Короткі відео про те, як може
виглядати ситуація торгівлі
людьми**

a21.org/canyouseeme

**Методичний посібник для
учнів старших класів «Живи
вільно»**

<https://mon.gov.ua>

Освіта — Позашкільна освіта —
Виховна робота та захист прав
дитини — Протидія торгівлі
людьми

Вебінар для вчителів

Канал в Youtube «A21 Україна»

Посібник для батьків дітей

a21.org/education

**Посібник для батьків
підлітків**

a21.org/education

Контакти ГС «А21 Україна»

У разі виникнення будь-яких питань чи
необхідності додаткової консультації звертайтеся
зручним для вас способом:

 [Facebook.com/A21UA](https://www.facebook.com/A21UA)

 [Instagram.com/A21UA](https://www.instagram.com/A21UA)

 info.ua@a21.org

 Тел. +38 (044) 338 338 1